

ФУНКЦІОНУВАННЯ В ТЕКСТІ ЛЕКСИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ СТРУКТУР

Г.І. Бойко

Національний університет “Львівська політехніка”

ПРИКМЕТНИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ В ПОВІСТІ І.С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО “МИКОЛА ДЖЕРЯ”

© Бойко Г.І., 2002

Розглянута у статті лексико-семантична сфера назв кольорів багатогранна за своєю семантикою та структурою. У ній простежені найрізноманітніші означення основних тонів та протилежних відтінків, що вказують на різні ступені вияву колірної якості, на інтенсивність колірною тону, колірну ознаку, якої набув предмет внаслідок певної дії чи процесу. Уміле застосування І.Нечуєм-Левицьким якісних прикметників і їх семантичних характеристик допомагає створенню панорамних пейзажів, оригінальних художніх образів та вихоплених з життя портретів і несе в собі не тільки естетичне, але, передусім, етичне і соціальне значення.

The lexical and semantic sphere of the names of colours researched in the article is versatile in its structure. There is the observation of various attributes of the basic tones and the opposite shades which show different degrees of colour quality display and the colour gained by the subject as a result of the certain act or process.

The skilful applying of qualitative adjectives by I. Nechuy-Levytsky helps to create panoramic landscapes, original artistic types, and portraits taken from real life.

Thus the research has not only aesthetic, but first of all ethical and social value.

Важливим завданням мовознавства в галузі лексикології є визначення і дослідження найстійкіших елементів лексики, які служать активною базою для творення нових слів. Поза так званими кореневими словами існує певна кількість слів, належність яких до основного мовного фону можна встановити лише на основі їх семантичних характеристик. Мовознавці звертають увагу на доцільність вивчення лексики за окремими семантичними групами. У періодичній мовознавчій літературі при визначенні історично стійких груп слів поряд із займенниками, числівниками, назвами явищ і предметів оточуючої нас дійсності і деякими іншими згадуються назви кольорів і барв, як назви, яким властива надзвичайна історична стійкість і здатність утворювати обширні гнізда вивідних слів.

У зв'язку з цим вивчення назв кольорів, які становлять необхідну складову частину лексики, становить безперечний інтерес.

Колір – це конкретна властивість субстанції, яка відображається в нашій свідомості через відчуття.

Багато галузей людської діяльності тією чи іншою мірою зв'язані з колірними ознаками предметів та явищ: зоологія, ботаніка, медицина, образотворче мистецтво, фарбувальна і текстильна промисловості, транспорт, ливарна справа. Вся сучасна астрономія оснований на спектральному аналізі.

Розрізнення кольорів є для людини і джерелом естетичних переживань, а також впливає на її загальний психофізіологічний стан. Одні кольори людині подобаються, інші – ні, а нерідко, як показують досліди, викликають у неї хворобливий стан.

Цим обумовлюється існування у мові різноманітної за смисловою і словотворчою структурою лексико-семантичної групи назв кольорів.

Вживання кольорів у переносному значенні також має психофізіологічні підстави, зв'язані з ділянкою суб'єктивних вражень людини (напр., чорні думи, сірі будні, рожеві мрії).

Вивчення колірної лексики становить науковий інтерес ще й з іншого боку. Колірні якості предметів відіграють не останню роль під час творення назв для нових понять.

З колірними особливостями предметів та явищ дійсності зв'язані у мові різні лексико-граматичні розряди слів: іменники, прикметники, прислівники та дієслова.

Але власне назвами кольорів вважаємо прикметники, що обумовлюється їхніми лексико-граматичними особливостями як частини мови. Порівняно зрідка назвами кольорів виступають іменні словосполучення в атрибутивній функції. Наприклад: кольору стиглої вишні, кольору дикої рожі.

Лексико-семантична сфера назв кольорів в українській мові багатогранна за своєю семантикою та словотворчою структурою. У ній знаходимо найрізноманітніші означення основних тонів та безлічі проміжних відтінків, що вказують на різні ступені вияву колірної якості, на інтенсивність колірного тону, змішання кольорів, на колірну ознаку, яку набув предмет внаслідок якоїсь дії чи процесу, і на інші ознаки.

Саме цей шар лексики яскраво представлений у мові художніх творів “неперевершеного майстра портрета і пейзажиста”, справжнього “артиста зору” (як зазначає І.Я. Франко) І.С. Нечуя-Левицького, – “се переважно буденна мова українського простолюддя, проста без сліду афектації, але проте багата, колоритна і повна тої природної праці, якою вона визначається в устах людей з багатим життєвим змістом”.

Мова повісті І.С. Нечуя-Левицького представлена значною кількістю найрізноманітніших прикметників на позначення кольору, які належать до однієї з трьох семантичних груп – якісних прикметників.

Необхідною передумовою вивчення семантичних зв'язків у межах цієї смислової категорії є класифікація назв кольорів за окремими структурно-семантичними типами. Всі назви можна поділити на два загальні типи:

1. Назви, що означають конкретну колірну якість. Наприклад: синій, жовтий, рожевий, червоний, червонуватий.

2. Назви, що характеризують кольоровість предмета, не вказуючи, однак, на конкретний характер забарвлення. Наприклад: пістрявий, рябий, картатий, строкатий, смугастий тощо.

Назви першого типу означають:

1.1. Колір безвідносно до міри його вияву, будучи, однак, назвою, яку прийнято вважати за норму (білий, зелений, жовтий, червоний, чорний, синій, сірий і сивий).

У повісті І.С. Нечуя-Левицького “Микола Джеря” одним із найчастотніших прикметників на позначення кольору є **ЧОРНИЙ**, який яскраво представлений у творі на позначення:

1) елементів одягу (шапка, картуз, сорочка, галстук, поділ спідниці, свита, хустка, жилетка, сюртук), напр.: “*Чорна* смушева *шапка* скотилась з голови на траву” (Нечуй-Левицький І.С. Твори у двох томах. – Т. 1, с. 105)*;

2) зовнішності людей (вії, очі, брови, волосся (коси, кучері), вуса, “чорні види (обличчя) – замазані, брудні, “чорний Бжозовський” – облитий смолою, (оповитий темрявою), напр.: “*Чорні брови, чорні вуса* запалили серце молоді дівчини” [с. 176], “По всьому дворі й по тому місті сновигали позамазувані робітники, в чорних сорочках, з *чорними видами*” [с. 149], “Серед того озера стояв по пояс в смолі *пан Бжозовський*, весь *чорний* та обсмалений” [с. 195];

3) рослин, дерев (і їх частин): “чорні стовбури”, “чорні гілля” – огорнуті темрявою; розміщені в тіні (“... в кров’яному ставку (р. Растваця) одбивались *чорні стовбури* осокорів, *чорне* безлисте *гілля верб*, неначе в прозору кров хтось накидав чорного дроту та залізних стовпів” [с. 137];

4) їжі: “чорний хліб” – хліб з домішками, з темного борошна; похмурі позначає бідність, злидні (“*Хліб був чорний*, як свята земля” [с. 151]; “раки” – позначення їх справжнього кольору і надання ще темнішого відтінку (“На товстих шнурках теліпались *чорні раки*, неначе здорові чорні павуки; ...” [с. 173 – 174];

На ознаку чорного кольору вказують також прикметники:

– смоляний (позначає водний простір – озеро);

– обсмалений (позначає конкретного персонажа – пана Бжозовського);

– обсмолений (позначає водний простір – воду);

– задимлений (позначає побутову річ – соху), напр.: “Під однією скелею стояло *смоляне озеро*”, “Серед того озера стояв весь по пояс в смолі *пан Бжозовський*, весь *чорний* та *обсмолений*” [с. 195].

Колір **ЧЕРВОНИЙ** І.С. Нечуй-Левицький використовує в повісті у поєднанні з такими іменниками на позначення:

1) рослин (квіти (на полі, очіпку, скрині, хустці, стіні); солонець, смілка), напр.: “... очіпок з *червоними* лапатими *квітками* на жовтогарячому полі” [с. 107];

2) одягу і прикрас (пояс, чоботи, хустка, сукні, хусточка з пружками; намисто, кісники, стрічки), напр.: “Та який гарний та ясний... *червоний пояс*” [с. 140];

3) птахів (баба – діалектне пелікан), напр.: “В небі крутилися... здорові білі з *червоними носами баби*, неначе лебеді...” [с. 171];

4) променистої енергії, що випромінюється яким-небудь тілом (місяцем), сприймається зором і робить видимим навколишнє (світ – у значенні “світло”) і небесне світило (місяць), напр.: “Половина двора була вкрита ярим *червоним світом*, ...” [с. 107];

5) зовнішності людини (лице – личко, пика; очі – сумні, заплакані і втомлені, злі), напр.: “А з його думки не сходило *червоне личко* Мокрини...” [с. 189], “Я зразу впізнав його (Бжозовського) руду голову й *червону пику*...” [с. 143].

Є низка поодиноких відповідників на позначення червоного кольору, виражених такими прикметниками, як:

– вогняний (який має колір вогню, полум’я) – використаний у порівнянні;

– кров’яний (облитий, просякнутий кров’ю), вжитий у переносному значенні, позначає водні простори (ставок);

* Тут і надалі цитуємо І.С. Нечуй-Левицького за виданням: Нечуй-Левицький І.С. Твори у двох томах. – Т. 1. – К., 1977, вказуючи тільки сторінки.

– кров'яний, вжитий на позначення променистої енергії, що випромінюється яким-небудь тілом (місяцем), сприймається зором і робить видиме навколишнє (світло), напр.: “Раставиця крутилася на левадах, ніби *вогняна гадюка*, що сипле іскрами...”, “Все чорне небо вгорі заблищало вогнем... , кидаючи *кров'яний світ* на село, на ставок...” [с. 137].

На сторінках повісті часто можна зустріти пейзажні картини місячної ночі; образ місяця в творчості письменника несе в собі виразну ознаку фольклорної, народнопоетичної стихії.

Колір **ЗЕЛЕНИЙ**. Серед багатой і різноманітної колірної гами у І.С. Нечуя-Левицького переважає зелена барва, яка випромінює дух краси, величі і гармонії в природі. Зеленим кольором автор позначає:

1) породи дерев (верба, акація, абрикоса, яблуня), напр.: “Між білими чистими німецькими домками, між *зеленими вербами* чорніли дві казарми для бурлаків” [с. 142];

2) земельні простори (степ, луг, берег, левада), напр.: “Велика тиша, рожевий світ *по зеленому степу* засмутив і без того смутні їх душі” [с. 159];

3) рослини (трава, листя, чаполоть, жито, кукурудза, чагарі, очерети, бадилля, озимина), напр.: “Он верби оступились од берега й розсипались купами *по зеленій траві*” [с. 104];

4) водні простори (вода, море), напр.: “Швидко море з берега заблищало, все вкрите білими гребенями *по зеленій воді*”, “... було ясно видко *зелене море*...” [с. 181];

5) предмети побуту (скриня), напр.: “Батько поїхав на ярмарок і купив *скриню*... *зелену* з великими червоними квітками” [с. 114];

6) одяг (корсетка), напр.: “...по тій веселці наче сходила до нього (Миколи) Нимидора... в намисті та *зеленій корсетці*” [с. 184];

7) явища природи (блискавка), напр.: “...з другого боку мигне *зелена блискавка* і Миколине лице стає зелене...” [с. 195].

Колір **ЖОВТИЙ** І.С. Нечуй-Левицький вживає здебільшого на позначення:

1) рослинного світу (засохлі, вигорілі, зів'ялі і яскраві рослини) – соняшник, коріння, солома, листя, кущ дроку, напр.: “Соняшники заплутались своїми *жовтими головами* в гіллі” [с. 105];

2) одягу (чоботи), напр.: “*Жовті* старі *чоботи* були почернені по самі кісточки і тільки халяви ще жовтіли” [с. 107].

У повісті І.С.Нечуя-Левицького “Микола Джеря” прикметник жовтий має такі переносні значення:

1) людей (їх зовнішності): “жовта Нимидора” (зблідла, змарніла, з жовтим відтінком, худа), напр.: “*Нимидора* лежала *жовта*, як віск” [с. 197]; – “жовтий лоб (чоло)”, “жовте лице”, напр.: “Смутно блищав вечір у вікно, і *жовте*, як віск, Кавунове *лице* ледве було видно проти вікна” [с. 155];

2) позначає населений пункт, неміського типу (села): “жовта Вербівка”, напр.: “Микола тільки й примітив, що *Вербівка* закрутилася перед ним; була зелена, потім стала *жовта*, а потім ніби туманом вкрилася...” [с. 205];

Кольором **СИНІЙ** автор позначає:

1) водяні простори (море), напр.: “А коли ти мене любиш. То я піду за тобою хоч за *синє море*” [с. 188];

2) небесний простір (небо), напр.: “Він (Микола) бачить через листя *синє небо*...” [с. 106];

3) одяг (керсет, штани, жупан), напр.: "...а червоне намисто *на синьому керсеті* ніби ще більше додавало вогню й рум'янцю..." [с. 169];

4) рослинний світ (квіти, дзвоники), напр.: "Світ вечірнього сонця... позолотив... стіну з понамальовуваними червоними та *синіми квітками*..." [с. 108].

Колір **СІРИЙ**. І.С. Нечуй-Левицький у своїй повісті позначив сірим кольором тільки "очі". Персонажі у творі, які мають сірі очі – це швидше негативні постаті, нейтральні: осавул, жид, пан Бжозовський, німець ("Коло одного стола сидів директор, високий, поставний, білявий німець з довгими вусами та *сірими очима*" [с. 141].

СИЗИЙ. Хоч колір сизий є відтінком сірого і синього, автор повісті "Микола Джеря" подає його як окремий колір і позначає ним:

1) небесні простори (небо, туман), напр.: "...і на тому *сизому небі* заблищала пишна веселка" [с. 181];

2) вживає у сполученні з іменником "голуб" у переносному значенні, народно-поетичному; вживається при ласкавому звертанні до кого-небудь, напр.: " – Миколо, мій *голубе сизий!* – сказала Мокрина" [с. 188].

Яскраво представлений у повісті колір **БІЛИЙ**, особливо на позначення:

1) елементів одягу (сорочка, пружок намітки, свита, хусточка), напр.: "На йому (отаманові) була проста одежа:... *біла сорочка* й чорна смушева шапка" [с. 166];

2) споруд (хата, церква, фабрика, домки) і їх частин (стіна), напр.: "Подекуди з-поміж верб та садків виринають *білі хати*..." [с. 133];

3) птахів (мартини, чайки, баби (пелікани)), напр.: "В небі крутилися *білі мартини й чайки*, а здорові *білі* з червоними носами *баби*, наче лебеді, вкрили купами й море, й береги" [с. 171].

На позначення жовтого кольору І. Нечуй-Левицький використовує ще і прикметник **ЗОЛОТИЙ**, підкреслюючи його блискучість, напр.: "Микола ... жне й розхилиється, тільки блищить проти сонця його *золотий серп*" [с. 194].

Як проміжний колір між білим і сірим, автор подав колір **СРІБНИЙ**, напр.: "Він (Микола)... примічає... якусь дивну птицю з золотим та *срібним пір'ям*" [с. 106].

1.2. Назви, що позначають ступінь вияву колірної ознаки, серед яких розрізняють дві групи:

1) прикметники із значенням безвідносної міри якості предмета:

– прикметники недостатнього ступеня (утворюється від основи звичайного прикметника та суфіксів: **-уват|-юват (червонуватий, сивуватий); -аст|-яст (червонястий); -ав|-яв (білявий, чорнявий)**), напр.: "В хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий з *сивуватими* довгими вусами..." [с. 110], "Косе проміння... облило сивого діда *червонястим* світлом" (с. 214), "І тепер, де вгляжу високу *чорняву* молодицю..., то мені здається, ніби я (Нимидора) побачила рідну матір" [с. 112];

2) прикметники із значенням суб'єктивної оцінки якості предмета (із виразним емоційним забарвленням). Такі прикметники утворюються за допомогою суфіксів: **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**. У повісті І.Нечуя-Левицького зустрічається лише один прикметник такого типу – **біленький**, напр.: "Акерман... ніби виставив напоказ... свої *біленькі хати*" [с. 163].

1.3. Назви, що означають колірну ознаку за її інтенсивністю. Автор у своїй повісті подає такі прикметники: **ясно-зелений, темно-зелений**, напр.: "На зелених грядках, на зелених левадах, проти *ясно-зеленого* листа верб її брови чорніли, як чорнобривці..." [с. 128].

1.4. Назви, що уточнюють відтінок кольору, прийнятого за норму (поєднання прикметників, один з яких уточнює відтінок кольору прийнятого за норму, порівнюючи з ознакою, що має характерне забарвлення): жовтогарячий, напр.: “...високий очіпок з червоними лапатими квітками на жовтогарячому полі” [с. 107].

1.5. Назви, що означають проміжні кольори у відношенні до кольору прийнятого за норму, або поєднання різних кольорів у предметі – жовто-зелений, напр.: “Подекуди на жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені куштики верболозу...” [с. 104].

Назви другого типу можна поділити на такі підтипи:

2.1. Назви, що супроводжують основний колір. У повісті І.С. Нечуя-Левицького зустрічається лише прикметник **смушевий**, напр.: “Чорна *смушева* шапка скотилась на траву” [с. 105].

2.2. Назви, що вказують на ступінь насиченості кольору, не називаючи конкретної колірної ознаки. До них належать: **ясний, темний, блідий, світлий**, напр.: “Та який (Микола) гарний та *ясний*, як сонце...” [с. 140].

2.3. Назви, що вказують лише на те, що предмет має якість забарвлення, у творі це – квітчастий, напр.: “В високому очіпку, в *квітчастій* здоровій хустці на голові, вона стала молодницею ще вища й показніша” [с. 122].

2.4. У групі слів з невмотивованим значенням, в назвах кольорів розрізняють такі слова – це рум’яний, рудий, русявий, карий. Напр.: “Якась молода молодиця, свіжа й *рум’яна*, збожеволіла з журби та горя” [с. 191].

Слова другого типу є загальними поняттями і щодо кількості нечисленні. Про це свідчить велика кількість різноманітних варіантів назв кольорів, виражених складними словами.

Надзвичайно різноманітний за своєю семантикою і словотворчою структурою та багатий у кількісному відношенні перший тип, який власне і становить лексико-семантичну групу назв кольорів.

Особливість стильової манери І.С. Нечуя-Левицького при мальовничих описах краєвидів досягається за допомогою вдалого підбору різнокольорових барв, серед яких переважають зелений, з його відтінками, червоний, білий. Для змалювання речей побуту, зовнішності персонажів – характерна чорна барва.

За допомогою “різнобарвних” епітетів, численних відтінків кольорів, переходів від світла до тіней І.С. Нечуй-Левицький створює майстерні малюнки дня і ночі, ранку і вечора.

Добір зорових епітетів, серед яких нерідко переважають контрастні кольори – чорний і білий – є улюбленим засобом письменника, не лише в пейзажних описах, а також і при створенні портретів героїв та навколишнього оточення.

1. Бикова Л.П. *Із спостережень над особливостями пейзажного живопису І.С. Нечуя-Левицького* // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 7. 2. Гриценко А.П. *Прикметники в українській мові: Відп. ред. В.В. Німчук*. – К., 1978. 3. Кириченко А.П. *До семантичної характеристики назв кольорів у східно-слов’янських мовах* // Доповіді та повідомлення (Львівський університет). – 1955. – Вип. 6. – Ч. 1. 4. Коваль-Костинська М.У. *Переносні значення прикметників – назви кольорів у болгарській мові* // Мовознавство. – 1974. – № 4. 5. Крутікова Н.Є. *Творчість І.С. Нечуя-Левицького (статті та матеріали)*. – К., 1961. 6. Лісовий П.М. *І. Франко про І.С. Нечуя-Левицького* // Літературознавство. – 1968. – № 2. 7. Мисловська Л.В. *Прикметники на позначення кольору в “Naturalis Historia” Плінія Старшого* // Іноземна філологія. – 1996. – Вип. 109. 8. Нечуй-Левицький І.С. *Твори у*

двох томах. – Т. 1. – К., 1977. 9. Омельченко В.І. Живописець слова. – К., 1968. 10. Серета В.Т. Витоки стильової манери видатного прозаїка // Літературознавство. – 1988. – № 11. 11. Сич В.Ф. Розряди прикметників за значенням і їх стилістичні функції // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 6. 12. Сучасна українська літературна мова: за ред. О.Д. Пономарева. – К., 1997.

В.В. Задорожний

Національний університет “Львівська політехніка”

КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА ФОРМУЛИ ВІНАХОДУ В НІМЕЦЬКИХ ПАТЕНТНИХ ОПИСАХ

© Задорожний В.В., 2002

Розглядається комунікативно орієнтована специфіка патентної формули у німецьких патентних описах (викладених описів винаходів до неакцептованої заявки, тобто, виданих до проведення експертизи на матеріальні передумови патентоспроможності; викладених описів винаходів до акцептованої заявки; патентних описів) на термінологічному рівні. Так звана патентна німецька мова зумовлена цим специфічним використанням мови. При порушенні патентних прав або при протесті щодо видачі патенту до уваги беруться у правовому та мовному аспекті найважливіші інформаційні частини патентного опису – патентні вимоги та суть винаходу.

Im Artikel wird kommunikativorientierte Spezifik der Patentansprüche in den deutschen Patentschriften (Offenlegungsschrift, Auslegeschrift und Patentschrift) auf der terminologischen Ebene behandelt. Das sogenannte Patentdeutsch ist durch diesen spezifischen Sprachgebrauch verursacht. Beim Patenteingriff oder Patenteinspruch werden die wichtigsten Informationsteile - Patentansprüche und Erfindungskern - der Patentschrift in rechtlicher und sprachlicher Sicht in Betracht gezogen.

Глобалізація, яка охопила практично всі сфери людського буття, тобто, розширення ринків, усування політичних кордонів, створення спільних фундаментів нового суспільства та експансивність мас-медіа, електронних засобів зв'язку та обміну інформацією [4, с. 304 – – 305], мають великий вплив на потужний шар інформативно-правових текстів – патентні описи (ПО).

Патентні описи, як відомо, є уніфікованими науково-правовими документами, які складаються згідно з чинним патентним законодавством країн та зберігають узгоджену на міждержавному рівні структурно-термінологічну ідентичність незалежно від мови написання тексту. Усталеними у композиційному та мовному аспекті є три блоки ПО: бібліографічна частина, опис винаходу та патентна формула. Бібліографічна частина характеризується використанням лексичних одиниць, які є інструктивними для реципієнтів. Компоненти цього блоку виконують функцію підзаголовків, пишуться згідно з усталеними композиційними вимогами та складаються із слів-речень чи фраз, які мають додаткову цифрову індексацію. Опис винаходу та патентна формула є настільки клішованими, що при патентуванні подібних винаходів одним автором текст цих ПО може збігатися майже без змін, зберігаючи структуру викладення першої заявки на винахід в усіх подальших заявках,